

KATARZYNA GRYCH

UNIwersytet Jagielloński
Wydział Filologiczny
Zakład Japonistyki i Sinologii
E-MAIL: KATARZYNA.GAO@GMAIL.COM

Pismo chińskie jako reprezentacja rzeczywistości. Rekonstrukcja językowego obrazu ognia utrwalonego w znakach chińskich

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie czytelnikowi tezy o językowym obrazie świata, zaprezentowanie podstawowych informacji na temat rozwoju i budowy chińskich znaków oraz zrekonstruowanie językowego obrazu ognia utrwalonego w piśmie chińskim na podstawie analizy znaków z kluczem semantycznym 火 huǒ ‘ogień’.

SŁOWA KLUCZOWE

językowy obraz świata, pismo chińskie, chińskie znaki, klucze semantyczne, ogień, konceptualizacja

Ogień zawsze zajmował niezwykle istotne miejsce w świecie człowieka. Pojawiał się w nim w bardzo zróżnicowanym charakterze – począwszy od nieokiełznanej siły zagrażającej życiu i otoczeniu człowieka, poprzez środek wykorzystywany do obrony bądź przygotowania pożywienia, a skończywszy na niezbędnym elemencie skomplikowanych procesów przemysłowych. Tak bogate doświadczenie związane z ogniem wpłynęło na właściwości, jakie się mu przypisuje, oraz na sposób jego postrzegania przez człowieka. Zgodnie z założeniami tezy o językowym obrazie świata (dalej w skrócie JOS) sposób konceptualizacji świata

i jego poszczególnych elementów jest utrwalony w języku¹ i może zostać zrekonstruowany na podstawie badania wypowiedzi językowych². Celem niniejszego artykułu jest rekonstrukcja językowego obrazu ognia, utrwalonego w języku chińskim, oparta na analizie znaków pisma chińskiego z komponentem semantycznym o znaczeniu 'ogień'.

Chociaż pojęcie JOS ma długą historię, na którą składają się rozważania wielu naukowców³, w językoznawstwie polskim pojawiło się po raz pierwszy dopiero w 1978 roku w *Encyklopedii wiedzy o języku polskim*. Zostało ono zdefiniowane przez Walerego Pisarka jako obraz świata odbity⁴ w języku narodowym, który może odbiegać od świata rzeczywistego. Obrazy świata odbite w różnych językach mogą się między sobą różnić. Na kształt JOS wpływają doświadczenia, sposób i warunki życia. Jest on najbardziej wyraźny w leksyce danego języka⁵.

¹ J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2007, s. 12.

² J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer, *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, „Język a kultura” 2000, tom 13, s. 31.

³ Źródła koncepcji JOS są zauważalne już w poglądach Marcina Lutra, który głosił, że każdy język ma sobie tylko właściwe sposoby pojmowania świata. Na przełomie XVIII i XIX wieku podobną koncepcją zajmował się również niemiecki uczony Johann-Georg Hamann, który dowodził, że język i poglądy wzajemnie na siebie wpływają. Twierdził także, że każdy język wymaga określonego sposobu myślenia. Natomiast Johann Gottfried Herder uważał, że każdy naród ma własny, ukształtowany na przestrzeni wieków zbiór myśli, które stały się znakami językowymi. Podstawowe założenia i kształt tezy o JOS zostały sformułowane w pierwszej połowie XIX wieku przez Wilhelma von Humbolta. Uważał on, że różnice pomiędzy językami nie polegają jedynie na różnych dźwiękach i znakach, ale przede wszystkim na różnych sposobach oglądu świata (użył on pojęcia *Weltansicht* 'światoogląd'). W każdym języku naturalnym jest utrwalony jemu tylko właściwy ogląd świata, który stanowi pewną wewnętrzną formę, pośredniczącą pomiędzy językiem a światem. W XX wieku tę koncepcję rozwijał Leo Weisgerber, twierdząc, że między mówiącymi a rzeczywistością istnieje „rzeczywistość pośrednicząca” – językowe ujęcie świata. Rozważania Weisgerbera kontynuował Helmut Gipper, który stwierdził, że w obrazie świata utrwalonym w języku zawarte są także aspekty wartościujące i ideologiczne (ibidem, s. 24–25). W tym samym czasie na gruncie amerykańskim Edward Sapir głosił, że język odzwierciedla społeczną rzeczywistość i wartości kulturowe oraz tworzy formę społecznych zachowań. Poglądy Sapira rozwinął Benjamin Lee Worf. Została sformułowana hipoteza nazywana hipotezą Sapira-Worfa, zgodnie z którą język jest zależny od kultury i warunków życia. Warunki kulturowo-społeczne wpływają na kształt języka, następnie język determinuje struktury myślowe i możliwości mentalne, a co za tym idzie sposób postrzegania świata (M. Fleischer, *Obraz świata. Ujęcie z punktu widzenia teorii słowotwórczości i konstrukturywizmu*, „Język a kultura” 2000, tom 13, s. 47).

⁴ Późniejsze definicje JOS na gruncie językoznawstwa kognitywnego będą podkreślały, że pomimo istnienia podobieństw między językowym obrazem danego pojęcia a jego desygnatem JOS jest projekcją, interpretacją świata rzeczywistego, a nie jego odbiciem (J. Bartmiński, op. cit., s. 42–43).

⁵ W. Pisarek, *Językowy obraz świata*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, red. S. Urbańczyk, Wrocław 1978, s. 143.

Od lat osiemdziesiątych XX wieku dyskusję nad zagadnieniem JOS podejmuje wielu polskich badaczy w ramach badań kognitywnych. Jedną z pierwszych definicji JOS w nurcie językoznawstwa kognitywnego została opublikowana przez Jerzego Bartmińskiego oraz Ryszarda Tokarskiego w artykule *Językowy obraz świata a spójność tekstu* w 1986 roku. Zgodnie z tą definicją JOS:

[...] to pewien zespół sądów mniej lub bardziej utrwalonych w języku, zawartych w znaczeniach słów lub przez te znaczenia implikowanych, który orzeka o cechach i sposobach istnienia obiektów świata pozajęzykowego. W tym sensie JOS jest utrwaleniem zespołu relacji zawartych w językowym ukształtowaniu tekstu, a wynikających z wiedzy o świecie pozajęzykowym⁶.

Stanowiska polskich językoznawców dotyczące zakresu badań nad rekonstrukcją JOS są podzielone. Jedni uważają, że rekonstrukcja JOS jest możliwa nie tylko na podstawie materiału zawartego w tekstach potocznych, ogólnych, ale również na podstawie materiału artystycznego. Pogląd ten podzielają między innymi Jadwiga Puzynina, Jerzy Bartmiński oraz Ryszard Tokarski. Druga grupa językoznawców, do której zaliczyć można Renatę Grzegorzczukową oraz Grażynę Habrajską, twierdzi, że w tekstach artystycznych zawarte są nie tylko elementy charakterystyczne dla semantyki ogólnej, ale również te właściwe danemu autorowi lub tekstowi, będące przejawem kreacji artystycznej. Ponieważ niemożliwe jest oddzielenie jednych od drugich, tego rodzaju teksty nie powinny stanowić materiału w rekonstrukcji JOS⁷. Spory dotyczą nie tylko materiału poddawanego analizie, ale i zasad dokonywania rekonstrukcji JOS⁸. Można jednak wskazać te płaszczyzny języka, na które każe zwracać uwagę większość badaczy zajmujących się JOS. Płaszczyznami tymi są: struktura gramatyczna języka, słowotwórstwo, słownictwo, frazeologia, składnia i struktura tekstu, semantyka, stylizacje, rozumiane jako zróżnicowanie środowiskowe i terytorialne języka, oraz etykieta językowa⁹.

Narzędziem opisu językowego obrazu świata w danym języku powinna być definicja kognitywna, która pozwala ukazać sposób konceptualizacji świata rzeczywistego. Uwzględnia ona wszystkie aspekty, w których nazywany przedmiot jest ujmowany¹⁰. Nie ogranicza się jedynie do podania cech koniecznych i wystarczających denotatu, ale prezentuje zarówno cechy denotacyjne, jak i konotacyjne¹¹. Wyjaśnia opisywane pojęcia zgodnie z wiedzą potoczną. Bierze pod uwagę

⁶ J. Bartmiński, R. Tokarski, *Językowy obraz świata a spójność tekstu*, [w:] *Teoria tekstu. Zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, Wrocław 1986, s. 72.

⁷ A. Kiklewicz, *Język. Komunikacja. Wiedza*, Mińsk 2006, s. 235–236.

⁸ J. Bartmiński, op. cit., s. 11.

⁹ J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer, op. cit., s. 21–37.

¹⁰ J. Bartmiński, op. cit., s. 20.

¹¹ Ibidem, s. 36, 44, 47.

skojarzenia przeciętnego użytkownika języka z danym hasłem, które często są istotne z punktu widzenia funkcjonowania danego języka – na przykład znaczenia przenośne oraz część znaczeń pobocznych nie mają nic wspólnego ze znaczeniem uznanym za podstawowe, które opiera się na wiedzy naukowej¹². Dzięki temu wyjaśnienie haseł za pomocą definicji kognitywnej ma charakter poznawczy, a nie czysto semantyczny¹³. Ponieważ umysł człowieka segmentuje i kategoryzuje zjawiska, definicja także powinna to uwzględnić. W tym celu proponowany jest fasetowy układ definicji, który pozwoli na zaprezentowanie różnych cech znaków językowych, w tym cech percepcyjnych, funkcjonalnych i relacyjnych. Dobór i układ faset zależy od rodzaju eksplikowanego hasła¹⁴. Dla przykładu w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* definicja hasła 'niebo' została podzielona na następujące fasety: Nazwy / Kolekcje / Opozycje / Lokalizacja / Cechy / Budowa i wygląd / Niebiescy mieszkańcy / Niebo celem dążeń człowieka i nagrodą / Droga do nieba, droga z nieba / Zachowania / Działania sprawcze / Przeżycia / Niebo odbiorcą i adresatem aktów człowieka / Co i kto pochodzi z nieba / Przepowiednie / Symbolika / Ekwiwalencja¹⁵.

Zakres badań, mający na celu rekonstrukcję JOS, jest bardzo szeroki. Jednak wśród płaszczyzn języka, których analiza może dostarczyć nam niezbędnych danych, próżno szukać pisma. Nie jest to niczym zaskakującym, ponieważ pismo, choć często błędnie utożsamiane z językiem, w rzeczywistości jest jedynie jego kodem zewnętrznym, systemem notacji, służącym do jego zapisania¹⁶. Język powstał na drodze naturalnego rozwoju, natomiast pismo zostało sztucznie stworzone w celu notowania danego języka. Pismo jest zawsze umowne w stosunku do języka, dlatego nie należy go z nim identyfikować. Jednak w przypadku pisma chińskiego można mówić o pewnym prymacie pisma nad językiem¹⁷. W piśmie chińskim znak pisarski ma bezpośredni związek z jego znaczeniem, natomiast nie jest związany z jego wymową, jest symbolem znaczenia, nie oddaje wartości fonetycznej znaku językowego¹⁸. Branie pod uwagę jedynie znaczenia jednostki językowej prowadzi do stworzenia systemu notacji, który jest ponadczasowy, panchroniczny i uniwersalny, ale jednocześnie oderwany od rzeczywistości językowej. Taki system nie odzwierciedla aktualnego stanu języka ani przemian, które w nim zachodzą. Wszystkie te cechy można przypisać systemowi notacji, jakim zapisywany jest język chiński¹⁹.

¹² Ibidem, s. 36–39, 47.

¹³ Ibidem, s. 42.

¹⁴ Ibidem, s. 50–51.

¹⁵ *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1, Kosmos, red. J. Bartmiński, Lublin 1996, s. 84.

¹⁶ M. J. Künstler, *Pismo chińskie*, Warszawa 1970, s. 8–9.

¹⁷ Idem, *Języki chińskie*, Warszawa 2000, s. 33–34.

¹⁸ N. Wang 王宁, *Hanzi gouxingxue jiangzuo* 汉字构形学讲座, Shanghai 上海 2002, s. 2–3.

¹⁹ M. J. Künstler, *Języki...*, op. cit., s. 43.

Panchronizm pisma chińskiego polega na tym, że na przestrzeni wieków zmieniała się wymowa wyrazów, natomiast znaki pisarskie używane do ich zapisu nie uległy zmianom. Pismo chińskie trwa we właściwie niezmienionym kształcie od tysięcy lat i w żaden sposób nie zanotowało między innymi zmian fonetycznych zachodzących w języku²⁰. Natomiast uniwersalny charakter tego systemu notacji sprawia, że treść jednostki językowej zapisanej znakiem chińskim jest rozumiana nie tylko przez użytkowników chińskiego języka ogólnonarodowego, ale również przez użytkowników innych języków i dialektów chińskich (teren, na którym ludność mówi językami i dialektami chińskimi Künstler, określa mianem Obszaru Języka Chińskiego)²¹ oraz przez użytkowników innych języków niespokrewnionych z chińskim, ale które uległy wpływom kultury i języka chińskiego, na przykład koreański bądź japoński²² (teren, na którym używa się języków niespokrewnionych z chińskim, ale które w przeszłości posługiwały się pismem chińskim dla zapisu własnego języka, nazywany jest Chińskim Obszarem Językowym). To właśnie panchronizm, uniwersalizm i oderwanie od rzeczywistości językowej przyczyniły się do tak łatwego przyjęcia znaków chińskich do zapisywania języków genetycznie zupełnie odmiennych, jak japoński czy koreański²³.

Prymat pisma chińskiego nad językiem można również zaobserwować na podstawie analizy zapożyczeń. Jest on widoczny zarówno w obrębie Obszaru Języka Chińskiego, jak i Chińskiego Obszaru Językowego. W ogólnonarodowym języku chińskim występuje wiele zapożyczeń z innych języków i dialektów chińskich. Zazwyczaj polegają one na zapożyczeniu znaku, którym dany wyraz został zapisany. Natomiast wymowa danego znaku nie zostaje zapożyczona – jest on wymawiany zgodnie z wymową języka, do którego jest zapożyczony. Za przykład może posłużyć wyraz z dialektu kantońskiego *mathai* o znaczeniu 'kasztan wodny'. Został on zapożyczony do języka ogólnonarodowego, zapisywany jest tymi samymi znakami, ale wymawia się je zgodnie z wymową tych znaków w języku ogólnonarodowym – *mati*²⁴. W taki sam sposób zapożyczane są wyrazy z języków chińskich do języków niespokrewnionych z chińskim na terenie Chińskiego Obszaru Językowego. Zapóżylenie dokonywane jest za pośrednictwem pisma, a nie fonetyki, czyli zapożyczony zostaje tylko znak pisarski, który wymawia się zgodnie z zasadami wymowy w danym języku. W ten sposób powstaje wyraz, który pod względem fonetycznym nie ma związku z pierwowzorem²⁵.

²⁰ Ibidem, s. 35.

²¹ Ibidem, s. 38–40.

²² M. Zuo 左民安, *Xi shuo Hanzi – 1000 ge Hanzi de qiyuan yu yanbian* 细说汉字：1000个汉字的起源与演变, Beijing 北京 2005, s. 8.

²³ M. J. Künstler, *Języki...*, op. cit., s. 43.

²⁴ Ibidem, s. 33–34.

²⁵ Ibidem, s. 41.

Znaki chińskie są tradycyjnie dzielone na sześć kategorii 六書 *liùshū*²⁶. Do pierwszej z nich 象形 *xiàngxíng* ‘podobieństwo kształtu’ zostały zaliczone piktogramy proste 象形字 *xiàngxíngzì*. Są to znaki oddające kształt rzeczywistych zjawisk i obiektów²⁷, na przykład ludzi i części ludzkiego ciała (人 *rén* ‘człowiek’, 目 *mù* ‘oko’), zjawisk przyrody i otaczającego świata (山 *shān* ‘górze’, 火 *huǒ* ‘ogień’), roślin (木 *mù* ‘drzewo’), zwierząt (羊 *yáng* ‘owca’). Wiele znaków omawianej kategorii odnosi się również do rolnictwa i spraw życia codziennego (田 *tián* ‘pole’, 衣 *yī* ‘ubranie’)²⁸.

Do kategorii 指事 *zhǐshì* ‘wskazywanie pojęć’ zostały zaliczone piktogramy abstrakcyjne 指事字 *zhǐshìzì*. Znaki te w umowny sposób ilustrują niektóre znaczenia abstrakcyjne, takie jak stosunki przestrzenne czy liczebniki. Przykładami znaków należących do tej kategorii są 上 *shàng* ‘na górze, na, nad’ oraz 下 *xià* ‘na dole, pod’. W obu tych piktogramach dłuższa kreska jest umowną powierzchnią (podłogi, stołu itp.), natomiast krótsza wskazuje stosunek przestrzenny, jaki dany znak ma ilustrować²⁹. Niektóre piktogramy abstrakcyjne powstały poprzez dodanie elementu do piktogramu prostego (na przykład 本 *běn* ‘korzeń’). Jest to dowodem na to, że piktogramy abstrakcyjne powstały później niż piktogramy proste³⁰.

Następnie zaczęto tworzyć piktogramy złożone 會意字 *huìyìzì*, należące do kategorii 會意 *huìyì* ‘połączone znaczenia’. Powstały one poprzez zestawienie dwóch bądź więcej piktogramów prostych, a ich znaczenie jest sumą znaczeń elementów składowych znaku³¹. Przykładem tego rodzaju znaków jest 明 *míng* ‘jasny’, który zbudowany jest z dwóch komponentów: 日 *rì* ‘słońce’ i 月 *yuè* ‘księżyc’. Wspólną cechą, którą można przypisać słońcu i księżycowi, jest jasność,

²⁶ Sześć kategorii znaków pisma chińskiego 六書 *liùshū* zostało po raz pierwszy dokładnie opisanych (wzmianki o nich pojawiały się już wcześniej, między innymi w *Etykietach Zhou* 周禮 *Zhōulǐ* oraz w jednym z rozdziałów *Księgi Wcześniejszej Dynastii Han* 漢書 *Hànshū*) przez Xu Shena 許慎 *Xǔ Shèn* na przełomie I i II wieku n.e. w słowniku *Shuōwén Jǐzì* 說文解字 (*Objaśnienie znaków prostych i wyjaśnienie znaków złożonych* – tłum. za: J. Künstler, *Pismo...*, op. cit., s. 63) (X. Qiu 裘錫圭, *Wenzixue gaiyao* 文字學概要, Taipei 台北 1994, s. 119–120). Chociaż niektórzy współcześni językoznawcy zajmujący się pismem chińskim uważają, że nie można zastosować tego podziału do znaków współczesnego pisma chińskiego (m.in. L. Tang 唐兰, *Zhongguo wenzixue* 中国文字学, Shanghai 上海 2005, s. 54–60; X. Qiu, op. cit., s. 120–126), to jednak większość badaczy, mając świadomość niedoskonałości podziału na sześć kategorii, wciąż uznaje go za najlepszy sposób przedstawienia podstawowych informacji na temat procesu powstawania i kształtowania się znaków pisma chińskiego oraz ich budowy (N. Kordek, *On Some Quantitative Aspects of the Componential Structure of Chinese Characters*, Poznań 2013, s. 22).

²⁷ M. Zuo, op. cit., s. 9.

²⁸ J. Künstler, *Pismo...*, op. cit., s. 68–92.

²⁹ F. Wang 王凤阳, *Hanzixue* 汉字学, Changchun 长春 1992, s. 339.

³⁰ J. Künstler, *Pismo...*, op. cit., s. 92–94.

³¹ M. Zuo, op. cit., s. 11.

dlatego znaki, które zapisują te pojęcia, zostały wykorzystane do stworzenia nowego znaku, notującego znaczenie ‘jasny’³².

Kolejna kategoria to 假借 *jiǎjiè* ‘zapożyczenia’, do których zalicza się znaki należące do jednej z trzech wcześniejszych kategorii, wykorzystane do zapisania innego wyrazu, o tej samej wymowie, co wyraz, dla którego dany znak powstał. Wyraz, do którego znak jest zapożyczony, nie ma żadnego związku etymologicznego z wyrazem, dla którego tenże znak stworzono³³. Często funkcjonowanie znaku w znaczeniu zapożyczonym tak się utrzymało, że powstaje potrzeba stworzenia nowych znaków w celu zapisania podstawowego znaczenia znaku zapożyczonego. Często po pewnym czasie zapomina się o pierwotnym znaczeniu znaku. Stało się tak w przypadku znaku 來 *lái*, który początkowo oznaczał ‘pszenicę, proso’, natomiast obecnie używany jest jedynie w znaczeniu zapożyczonym ‘przychodzić’. Znak 非 *fēi* pierwotnie oznaczał ‘lecieć’, a po zapożyczeniu: ‘nie, źle’. Po pewnym czasie powstał nowy znak do zapisania znaczenia ‘lecieć’ – 飛 *fēi*³⁴.

Coraz częstsze używanie znaków w funkcji zapożyczonej prowadziło do nieporozumień i niezrozumienia tekstu. W celu uniknięcia takich sytuacji zaczęto dodawać nowe elementy do znaków, gdy używano ich w znaczeniu podstawowym lub zapożyczonym³⁵. Funkcją elementu dodanego było nadanie cechy dystynktywnej elementowi pierwotnemu, która umożliwiała rozróżnienie znaczeń dotychczas przypisywanych jednemu znakowi. Niejasności związane z homonią znaków rozwiązywano w następujący sposób: w przypadku znaku 求 *qiú*, który pierwotnie był piktogramem prostym, przedstawiającym rozciągniętą zwierzęcą skórę, futro, a następnie został zapożyczony do zapisywania znaczenia ‘szukać’, dla pierwszego znaczenia powstał nowy znak 裘 *qiú*. Do znaku 求 dodano element semantyczny 衣 *yī* ‘ubranie’. Natomiast pierwotny zapis od tej pory funkcjonował jedynie w zapożyczonym znaczeniu ‘szukać’³⁶.

Z czasem zaczęto świadomie tworzyć nowe znaki poprzez zestawienie dwóch elementów, z których jeden miał wskazywać klasę semantyczną wyrazu, a drugi jego wymowę³⁷. W ten sposób powstała piąta pod względem chronologicznym kategoria znaków chińskich – kategoria 形聲 *xíngshēng* ‘kształt i dźwięk’, do której należą znaki piktograficzno-fonetyczne 形聲字 *xíngshēngzì*³⁸. Obecnie znaki piktograficzno-fonetyczne stanowią ponad 90% wszystkich znaków pisma chińskiego³⁹.

³² J. Künstler, *Pismo...*, op. cit., s. 95.

³³ M. Zuo, op. cit., s. 13–14.

³⁴ J. Künstler, *Pismo...*, op. cit., s. 107–110.

³⁵ Ibidem, s. 112–115.

³⁶ W. G. Boltz, *Early Chinese Writing*, “World Archaeology” 1986, Vol. 17, No. 3, s. 428.

³⁷ F. Wang, op. cit., s. 340.

³⁸ J. Künstler, *Pismo...*, op. cit., s. 111–118.

³⁹ N. Kordek, op. cit., s. 24.

Ostatnia kategoria 轉注 *zhuǎnzhù* 'odwrócone komentarze' z racji niejasnego charakteru oraz małej liczby znaków, które do niej należą, nie została uwzględniona w opisie rozwoju pisma chińskiego⁴⁰.

W słowniku *Shuōwén Jiězì* 說文解字, w którym szczegółowo opisano kategorie pisma chińskiego, znaki po raz pierwszy zostały ułożone według elementów graficznych, nazywanych pierwiastkami bądź kluczami, co było przełomem w chińskiej leksykografii. Xu Shen wyodrębnił 540 takich pierwiastków. W większości można je nazwać kluczami semantycznymi, ponieważ znaki, które pod nimi zaklasyfikowano, należały do jednej klasy semantycznej⁴¹. W ciągu następnych stuleci liczba kluczy stopniowo ulegała zmniejszeniu. W 1208 roku zastosowano system 444 kluczy w słowniku *Wǔyīn Lèijù* 五音類聚, a w XIV wieku – 360 kluczy w *Liùshū Běnyì* 六書本義. W okresie panowania dynastii Míng 明 (1368–1644), w 1615 roku został wydany słownik *Zìhuì* 字匯, w którym liczba kluczy wyniosła 214. Taki sam układ został wykorzystany przez Zhāng Yùshū 張玉書 oraz Chén Tíngjìng 陳廷敬, kompilatorów wielkiego dzieła leksykograficznego *Kāngxī Zìdiǎn* 康熙字典, które powstało w okresie panowania dynastii Qīng 清 (1644–1911)⁴². System 214 kluczy był wykorzystywany we wszystkich słownikach przez trzy stulecia, aż do reformy pisma chińskiego polegającej na uproszczeniu grafii znaków, która została przeprowadzona w Chińskiej Republice Ludowej w latach pięćdziesiątych XX wieku. Ponieważ układ 214 pierwiastków przestał odpowiadać potrzebom pisma uproszczonego, zaistniała potrzeba stworzenia nowego systemu. Jednak Komisja Reformy Pisma Chińskiego Chińskiej Akademii Nauk, która była odpowiedzialna za reformę, nigdy takiego układu nie stworzyła. W efekcie każdy słownik wydany na kontynencie po reformie pisma chińskiego posługuje się innym systemem kluczy. Mogą się one składać z 189, 227, 250 lub jeszcze innej liczby pierwiastków. Reformy pisma nie wprowadzono na całym Obszarze Języka Chińskiego. Nie została ona zaakceptowana między innymi na Tajwanie oraz w Singapurze. Do dnia dzisiejszego używa się tam znaków tradycyjnych, a słowniki posługują się systemem 214 kluczy⁴³.

Zostało już powiedziane, że pismo chińskie jest systemem notacji, w którym występuje bezpośredni związek pomiędzy znakiem pisarskim a znaczeniem znaku językowego. Związek ten jest wyrażony właśnie w postaci klucza semantycznego, który pozwala zaliczyć dany znak do określonej klasy semantycznej. Rekonstrukcja językowego obrazu świata utrwalonego w piśmie chińskim jest możliwa poprzez analizę kluczy semantycznych oraz znaków, które klucz ten zawierają. Jednak należy pamiętać, że obecnie nie wszystkie klucze, pod którymi klasyfikowane są znaki w słownikach, są kluczami semantycznymi. Układem, w którym

⁴⁰ J. Künstler, *Pismo...*, op. cit., s. 76.

⁴¹ Ibidem, s. 63.

⁴² Ibidem, s. 66–67.

⁴³ Idem, *Języki...*, op. cit., s. 50–52.

każdy pierwiastek można określić mianem klucza semantycznego, był układ 540 kluczy w słowniku *Shuōwén Jiězì* 說文解字. Wraz ze zmniejszaniem liczby kluczy stopniowemu zmniejszeniu ulegał również związek semantyczny pomiędzy kluczami a przypisanymi im znakami. System kluczy semantycznych stopniowo przekształcał się w system pierwiastków graficznych, ponieważ w procesie klasyfikowania znaków pod określone klucze punkt ciężkości przesunięty został ze związku semantycznego w kierunku podobieństwa graficznego⁴⁴. Oczywiście wciąż można zaobserwować więź semantyczną między częścią kluczy a znakami, które ten klucz zawierają. Jednym z takich kluczy jest klucz 火 *huǒ* 'ogień'. Należy jednak pamiętać, że obecnie o żadnym z kluczy nie można powiedzieć, że jest kluczem semantycznym dla wszystkich klasyfikowanych pod nim znaków. W efekcie powszechnego zapożyczania znaków do reprezentowania nowych znaczeń oraz zanikania ich znaczeń pierwotnych wiele z nich służy do zapisywania wyrazów niezwiązanych semantycznie z kluczem, pod którym danego znaku należy szukać w słowniku. Znaki z kluczem 火 *huǒ* 'ogień', których znaczenie nie ma związku ze znaczeniem klucza, zostały pominięte w poniższej analizie.

Przechodząc do rekonstrukcji JOS utrwalonego w piśmie chińskim, należy zauważyć, że pełna rekonstrukcja JOS utrwalonego w języku jest możliwa tylko poprzez analizę wszystkich wymienionych wcześniej aspektów danego języka. Analiza pisma chińskiego pozwoli na rekonstrukcję jedynie fragmentu JOS utrwalonego w języku chińskim.

Klucz 火 *huǒ* 'ogień' jest piktogramem prostym. W najwcześniejszych zapisach obrazował on wznoszące się płomienie. Jako klucz występuje w znakach w formie podstawowej po lewej stronie lub na dole znaku oraz w formie obocznej 灬, w dolnej części znaku⁴⁵. Analizie poddano 158 znaków chińskich, które zostały zaklasyfikowane pod klucz 火 *huǒ* 'ogień' w *Słowniku współczesnego języka chińskiego* 现代汉语词典 *Xiàndài Hànyǔ cídiǎn*⁴⁶ oraz których znaczenie ma związek ze znaczeniem klucza. Ponieważ w wyniku reformy uproszczenia znaków związek semantyczny pomiędzy kluczami a klasyfikowanymi pod nimi znakami uległ osłabieniu, analizie poddano znaki w zapisie tradycyjnym, nieuproszczonym.

Językowy obraz ognia utwalony w piśmie chińskim zostanie opisany za pomocą definicji kognitywnej, którą podzielno na następujące fasyty: Nazwy / Kolekcje / Opozycje / Zachowania i działania sprawcze / Cechy / Rozpalanie i gaszenie ognia / Zastosowanie w sferze bytowej, obrzędowej, leczniczej i militarnej⁴⁷.

⁴⁴ M. Zuo 左民安, J. Wang 王尽忠, *Hanzi bushou jiangjie* 汉字部首讲解, Fuzhou 福州 1998, s. 8.

⁴⁵ Ibidem, s. 95–96.

⁴⁶ *Xiandai Hanyu Cidian* 现代汉语词典, di 7 ban 第 7 版, Zhongguo shehui kexueyuan yuyan yanjiusuo cidian bianjishi (bian) 中国社会科学院语言研究所词典编辑室 (编), Beijing 北京 2016.

⁴⁷ W *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* definicja hasła 'ogień' została podzielona na fasyty: Nazwy / Kolekcje / Opozycje / Pochodzenie i przemiany ognia / Władza nad ogniem / Własności / Wygląd / Zachowania i działania sprawcze / Lokalizacja i lokalizator /

Nazwa. Podstawowym znaczeniem pojęcia ‘ogień’ jest ‘blask i płomień powstałe w podczas spalania’⁴⁸. W analizowanym materiale odnotowano następujące znaki odnoszące się bezpośrednio do ognia, płomieni bądź blasku: 炯 *kě* ‘ogień’, 焰 *yàn* ‘płomień’, 燿 *yù* ‘blask ognia’.

Kolekcje⁴⁹. Światło i ciepło, których źródłem jest ogień, często są równoważone ze światłem i ciepłem, których źródłem jest słońce. Znak 晃 *jiǒng* jest piktoqramem złożonym, jego znaczenie – ‘jasny’ – jest sumą znaczeń elementów, z których jest zbudowany. W tym przypadku są to 火 *huǒ* ‘ogień’ oraz 日 *rì* ‘słońce’. Nie jest to niczym zaskakującym, ponieważ zarówno ogniewi, jak i słońcu można przypisać cechę ‘jasny’. Natomiast znak 熿 *jiǒng* we współczesnym języku chińskim oznacza ‘promienie słoneczne’, mimo że elementem semantycznym w znaku jest 火 *huǒ* ‘ogień’⁵⁰. Znak 燿 *yè*, w którym również 火 *huǒ* ‘ogień’ jest kluczem semantycznym, oznacza ‘blask ognia’ oraz ‘promienie słońca’. Z kolei dla dwóch par znaków 煖/暄 *xuān* ‘ciepły’ oraz 燦/曦 *xī* ‘promienie słoneczne’ oba zapisy są równorzędne. Znaki mogą być zapisane z kluczem 火 *huǒ* ‘ogień’ lub 日 *rì* ‘słońce’ bez żadnego wpływu na ich znaczenie. Ponadto, znaki 燿/熿⁵¹ *xī* (klucz 火/灬 ‘ogień’) oznaczają ‘jasny’ oraz ‘świt, brzask’, czyli moment, gdy niebo staje się jasne, jednak źródłem tej jasności nie jest ogień, ale słońce. Wszystkie wyżej opisane przykłady są dowodem na takie samo postrzeganie jasności i ciepła, których źródłem jest ogień lub słońce. Postrzeganie wspomnianych zjawisk przez pryzmat ich cech pozwoliło na wymienne zapisywanie wybranych znaczeń z kluczem semantycznym 火 *huǒ* ‘ogień’ bądź 日 *rì* ‘słońce’.

Czas i obiekt: rozpalanie ognia, zakazy rozpalania; podtrzymywanie i odnawianie ognia; gaszenie, zakazy gaszenia; duszenie ognia; święcenie ognia; pożyczanie ognia; darowanie ognia / Szacunek dla ognia / Zastosowanie w sferze bytowej, obrzędowej i leczniczej / Narzędzie / Próba ognia / Przepowiednie / Symbolika, sennik (*Słownik...*, op. cit., s. 264). Liczba faset jest wyraźnie większa od zaproponowanej w tym artykule. Jednak należy pamiętać, że w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* została przedstawiona pełna rekonstrukcja językowych obrazów wybranych pojęć, oparta na analizie wielu aspektów języka. Rekonstrukcja, którą zaprezentowano w tym artykule, jest oparta jedynie na analizie znaków pisma chińskiego, a co za tym idzie jest rekonstrukcją fragmentu językowego obrazu utrwalonego w języku chińskim.

⁴⁸ *Xiandai...*, op. cit., s. 592.

⁴⁹ W kategorii „Kolekcje” w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* zostały umieszczone informacje na temat elementów, z którymi omawiane pojęcie wspólnie funkcjonuje bądź tworzy grupy, zespoły.

⁵⁰ Wcześniej znak ten oznaczał również ‘ogień’, jednak znaczenie to nie jest już używane we współczesnym języku chińskim (*Hanyu dazidian* 汉语大字典, di 2 ban 第 2 版, Hanyu dazidian bianji wei yuanhui (bian) 汉语大字典编辑委员会 (编), Wuhan 武汉 2010, s. 2367).

⁵¹ Są to warianty tego samego znaku. Oba zbudowane są z tych samych elementów, tj. z klucza semantycznego 火 *huǒ* ‘ogień’ i elementu fonetycznego 喜 *xī*. W znaku 熿 klucz występuje na dole znaku w formie obocznej 灬.

Kolejny przykład połączenia ognia z innym elementem został utrwalony w piktogramie złożonym 災 *zāi* o znaczeniu 'klęska, katastrofa'. W znaku tym zostały zestawione ze sobą elementy 火 *huǒ* 'ogień' oraz 川 *chuān* 'rzeka', co oznacza, że ogień oraz rzeka są postrzegane jako mogące stanowić jednakowe niebezpieczeństwo dla człowieka, będące źródłem klęski bądź katastrofy.

Opozycje. Ogień znajduje się w opozycji do wody. Może być przez nią ugaszony, co zostało utrwalone w znaku 燹 *qū* 'zgasić przez zanurzenie w wodzie'.

Zachowania i działania sprawcze. Podstawowym zachowaniem ognia jest udział w procesie spalania, co obrazują znaki 燒 *shāo* 'palić', 燃 *rán* 'palić, podpalać' czy 焚 *fén* 'palić podpalać'. Ogień może się rozprzestrzeniać 燎 *liáo* 'rozprzestrzeniać (o ogniu)'. Niekontrolowane rozprzestrzenianie się ognia może być przyczyną pożaru 燹 *xiǎn* 'pożar (łąk, lasów)' lub ogólnie katastrofy 災 *zāi* 'klęska, katastrofa'. Do procesu spalania potrzebne jest paliwo, którym może być 焦 *jiāo* 'chrust', 煤 *méi* 'węgiel' lub 炭 *tàn* 'węgiel drzewny'. Podczas spalania jest wydzielany dym: 煙 *yān* 'dym', 煙 *ōu* 'wydzielać dużo dymu z powodu zbyt niskiej temperatury spalania', którym można się zatruć 熏 *xùn* 'zatruć się dymem'. Pozostałościami po procesie spalania są 灰 *huī* 'popiół', 燼 *jìn* 'popiół' i 炱 *tái* 'sadza'. Proces spalania może być przyczyną wybuchu 爆 *bào* 'wybuchać, rozrywać'. Można zauważyć, że proces spalania został bardzo szczegółowo utrwalony w znakach pisma chińskiego. Wszystkie jego etapy zostały zapisane znakiem z kluczem semantycznym 火 *huǒ* 'ogień'. Należy jednocześnie zauważyć, że klucz ten występuje także w znakach zapisujących terminy związane z chemicznym procesem spalania, który przebiega bez udziału ognia, jednak są w nim wydzielane ciepło i światło, między innymi: 煙 *tīng* 'węglowodór', 炆 *qū* 'alkin', 煨 *duàn* 'kalcynować', jak również w terminach związanych z termodynamiką: 焓 *hán* 'entalpia', 熵 *shāng* 'entropia'. Postrzeganie ognia przez pryzmat jego właściwości pozwoliło wykorzystać klucz semantyczny 火 *huǒ* do zapisania pojęć, które nie są bezpośrednio związane z ogniem.

Ogień może być źródłem światła, co prezentują znaki 照 *zhào* 'świecić', 煜 *yù* 'świecić, oświetlać', 燿 *yàn* 'oślepiające światło'. Może być także źródłem ciepła – 炆 *xīn* 'wzrost ciepła'. Dzięki wytwarzaniu ciepła ogień grzeje, ale i parzy – 燙 *tàng* 'poparzyć, oparzyć', topi – 烱 *yáng* 'przetapiać, wytapiać', hartuje – 煉 *liàn* 'rafinować, hartować', i suszy – 烘 *hōng* 'ogrzewać, suszyć w cieple'⁵².

Cechy. Ogień może być mały – 燧 *cōng* 'mały ogień', 燼 *yūn* 'mały ogień bez płomieni', bądź gwałtowny i intensywny – 燿 *xīng* 'gwałtowny ogień', 熾 *chì* 'gwałtowny, buchający (ogień)', 烈 *liè* 'gwałtowny, intensywny'. Ogień jako źródło światła może zostać określony jako 烱 *lǎng* 'jasny', 燿 *huàn* 'jasny, błyszczący', 熒 *yíng* 'migotliwy', 炳 *bǐng* 'jaśniejący, wspaniały'. Natomiast jako źródło ciepła ogień może być 煖 *xuān* 'ciepły', 熱 *rè* 'gorący' lub 炎 *yán* 'upalny, gorący'. Można go również charakteryzować jako 燿 *kuǐ* 'ognisty, płomienny' czy 烱 *xuǎn* 'okazały,

⁵² Część znaków pojawia się ponownie w fascie Zastosowanie.

wspaniały'. Istotny jest fakt, że znaki z kluczem 火 *huǒ* są wykorzystywane do zapisywania cech obiektywnych, jak 'gorący' czy 'jasny', ale również do zapisywania cech wartościujących, takich jak 'wspaniały' lub 'okazały'. Ta druga grupa jest szczególnie interesująca, gdyż ukazuje sposób, w jaki ogień jest postrzegany przez człowieka, jakie cechy, poza tymi obiektywnymi, zostały mu przypisane.

Rozpalanie i gaszenie ognia. Ogień można rozpaćić za pomocą krzesiwa 燧 *sui* 'krzesień, krzesiwo', można wspomóc ten proces wachlowaniem 煽 *shān* 'wachlować w celu rozpalenia ognia'. Ogień może zostać zgaszony między innymi poprzez zanurzenie w wodzie 焮 *qū* 'zgasić przez zanurzenie w wodzie', 熄 *xī* 'gasić'.

Zastosowanie w sferze bytowej, obrzędowej, leczniczej i militarnej. Zastosowanie ognia w sferze bytowej można podzielić na dwie duże grupy: zastosowanie ze względu na wydzielane ciepło oraz zastosowanie ze względu na emitowane światło (oraz jeden przykład zastosowania ze względu na wydzielany dym). W pierwszej grupie najwięcej, bo aż 35 znaków (co stanowi 22% całości analizowanego materiału), dotyczy sposobów obróbki termicznej pożywienia. W grupie tej znalazły się takie znaki, jak: 煮 *zhǔ* 'gotować', 炸 *zhá* 'smażyć na głębokim oleju', 烤 *kǎo* 'piec, opiekać', 炖 *dùn* 'dusić', 焯 *chāo* 'blanszować warzywa', 熘 *liū* 'usmażyć, następnie dodać przyprawy i mąkę ziemniaczaną', 爐 *lú* 'piec, kuchenka', 熟 *shú* 'ugotowany, gotowy do spożycia'. Mnogość znaków związanych z przygotowaniem pożywienia przy pomocy ognia jasno obrazuje, jak ważną rolę pełni on w codziennym życiu człowieka. Ogień pozwala zaspokoić jedną z podstawowych potrzeb, jaką jest jedzenie. Jest również wykorzystywany do podgrzewania i suszenia. Jest to widoczne w następujących znakach: 燂 *tán* 'podgrzewać nad ogniem', 焮 *wù* 'rozgrzewać za pomocą czegoś ciepłego', 炮 *bāo* 'suszyć w ciepłe'. Charakterystycznym dla chińskiej kultury przedmiotem użytku codziennego, w którym wykorzystuje się ciepło wydzielane przez ogień, jest tradycyjne mrowane podgrzewane łóżko 炕 *kàng* – jest to rodzaj pieca, który w ciągu dnia służy za stół lub siedzisko, a nocą za łóżko. Ponadto w życiu codziennym dzięki ciepłu możliwe jest prasowanie 熨 *yùn* 'prasować' oraz opalenie skóry ubitego zwierzęcia w celu usunięcia włosów lub piór 焮 *tui* 'usuwanie szczeciny, piór z zabitego zwierzęcia po uprzednim opaleniu go ogniem lub sparzeniu wodą'. Ciepło wydzielane przez ogień znajduje również zastosowanie w bardziej wyspecjalizowanych procesach, na przykład w wypalaniu wyrobów ceramicznych 炆 *shí* 'rodzaj ceramiki', w kształtowaniu drewna 爇 *róu* 'wyginać drewno nad ogniem' oraz obróbce metali: 熔 *róng* 'przetapiać', 煉 *liàn* 'przetapiać, rafinować, hartować', 焊 *hàn* 'spawać, lutować'.

Ogień jest także wykorzystywany jako źródło światła. Fakt ten obrazują następujące znaki: 燭 *zhú* 'świeczka', 炬 *jù* 'pochoćnia', 炷 *zhù* 'knot w lampie naftowej', 燈 *dēng* 'urządzenie będące źródłem światła (lampa, latarnia)'.

W analizowanym materiale odnotowano również jeden znak wskazujący na wykorzystanie ognia ze względu na dym wydzielany w procesie spalania – 燻 *ōu* 'odstraszać komary dymem wydzielanym podczas spalania odpowiednich roślin'.

Można zaobserwować dużą dysproporcję pomiędzy znakami odwołującymi się do zastosowania ognia ze względu na wydzielane ciepło a tymi, które odwołują się do zastosowania go ze względu na emitowane światło i wydzielany dym. To dowód na to, że ogień wykorzystywany jest głównie ze względu na ciepło, które wydziela się w procesie spalania zarówno w życiu codziennym, jak i zawodowym.

Zastosowanie ognia w sferze obrzędowej zostało utrwalone w znakach: 炷 *zhù* 'palić (trociszki)', 燿 *guàn* 'pochodnia używana podczas składania ofiar', 燾 *xún* 'obgotowywanie mięsa podczas składania ofiar'.

Ogień wykorzystywany jest także w medycynie chińskiej w trakcie zabiegu moksaterapii 灸 *jiǔ* oraz do przygotowania leków – 炮 *páo* 'piec, prażyć (lekarstwo medycyny chińskiej)', 煨 *duàn* 'wypalać (lekarstwo medycyny chińskiej)'.

Ostatnią sferą, w której ogień znajduje zastosowanie, są militaria. Klucz 火 *huǒ* 'ogień' jest elementem znaków 炮 *pào* 'działo, petarda' oraz 烽 *fēng* 'ogień rozpalony jako znak ostrzegawczy'.

Chociaż powyższa rekonstrukcja została przeprowadzona jedynie na podstawie analizy jednej z płaszczyzn języka – pisma chińskiego, i z pewnością nie uwzględnienia wszystkich aspektów omawianego pojęcia, z przeanalizowanego materiału wyłania się szczegółowy językowy obraz ognia, co jest dowodem na to, jak bogatym źródłem informacji jest pismo chińskie. Mimo że jest ono umownym w stosunku do języka systemem notacji, w przypadku języka chińskiego jest również nośnikiem treści semantycznej, swoistą reprezentacją rzeczywistości. W oparciu o analizę znaków pisma chińskiego z kluczem semantycznym 火 *huǒ* 'ogień' możliwe było zrekonstruowanie kompleksowego obrazu pojęcia 'ogień', uwzględniającego jego cechy, właściwości oraz zastosowanie w życiu codziennym oraz zawodowym. Jednocześnie w przeprowadzonej analizie wyraźnie widać, że pole semantyczne komunikowane przez klucz może mieć różny stopień intensywności. Klucz 火 *huǒ* 'ogień' jest obecny w znakach, których znaczenie ma bezpośredni związek z jego znaczeniem (na przykład 'płomień', 'palić'), jak również w znakach, których znaczenie coraz bardziej oddala się w kierunku pojęć abstrakcyjnych ('wspaniały', 'okazały'), co jest zgodne z kierunkiem rozwoju myśli ludzkiej – od pojęć dosłownych w stronę coraz bardziej abstrakcyjnych.

CHINESE SCRIPT AS A REPRESENTATION OF THE WORLD. A RECONSTRUCTION OF THE LINGUISTIC VIEW OF THE FIRE EMBEDDED IN CHINESE CHARACTERS

ABSTRACT

The aim of this article is to shortly describe the thesis of the linguistic worldview, as well as to present basic information on the development and the structure of Chinese characters, and finally, to reconstruct the linguistic view of fire embedded in the Chinese script through the analysis of the characters with the semantic component 火 *huǒ* 'fire'.

KEYWORDS

linguistic worldview, Chinese script, Chinese characters, radicals, fire, conceptualization

BIBLIOGRAFIA

SŁOWNIKI

1. *Hanyu daizidian* 汉语大字典, di 2 ban 第 2 版, Hanyu daizidian bianji weiyuanhui (bian) 汉语大字典编辑委员会 (编), Wuhan 武汉 2010.
2. *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1, Kosmos, red. J. Bartmiński, Lublin 1996.
3. *Xiandai Hanyu Cidian* 现代汉语词典, di 7 ban 第 7 版, Zhongguo shehui kexueyuan yuyan yanjiusuo cidian bianjishi (bian) 中国社会科学院语言研究所词典编辑室 (编), Beijing 北京 2016.

OPRACOWANIA KSIĄŻKOWE I ARTYKUŁY

1. Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischer M., *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, „Język a kultura” 2000, tom 13.
2. Bartmiński J., *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2007.
3. Bartmiński J., Tokarski R., *Językowy obraz świata a spójność tekstu*, [w:] *Teoria tekstu. Zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, Wrocław 1986.
4. Boltz W. G., *Early Chinese Writing*, “World Archaeology” 1986, Vol. 17, No. 3.
5. Fleischer M., *Obraz świata. Ujęcie z punktu widzenia teorii systemów i konstruktywizmu*, „Język a kultura” 2000, tom 13.
6. Kiklewicz A., *Język. Komunikacja. Wiedza*, Mińsk 2006.
7. Kordek N., *On Some Quantitative Aspects of the Componential Structure of Chinese Characters*, Poznań 2013.
8. Künstler M. J., *Pismo chińskie*, Warszawa 1970.
9. Künstler M. J., *Języki chińskie*, Warszawa 2000.
10. Pisarek W., *Językowy obraz świata*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, red. S. Urbańczyk, Wrocław 1978.
11. Qiu X. 裘錫圭, *Wenzixue gaiyao* 文字學概要, Taipei 台北 1994.
12. Tang L. 唐兰, *Zhongguo wenzixue* 中国文字学, Shanghai 上海 2005.
13. Wang F. 王凤阳, *Hanzixue* 汉字学, Changchun 长春 1992.
14. Wang N. 王宁, *Hanzi gouxingxue jiangzuo* 汉字构形学讲座, Shanghai 上海 2002.
15. Zuo M. 左民安, *Xi shuo Hanzi – 1000 ge Hanzi de qiyan yu yanbian* 细说汉字：1000 个汉字的起源与演变, Beijing 北京 2005.
16. Zuo M. 左民安, Wang J. 王尽忠, *Hanzi bushou jiangjie* 汉字部首讲解, Fuzhou 福州 1998.